

МАЙКАТА, БЕБЕТО, ИГРАТА

Доц. д-р Диана Циркова, ас. Камелия Станева

Бургаски свободен университет

dtsirkova@bfu.bg

kstaneva@bfu.bg

Резюме: *Изчезва ли „играещата“ майка? Какви са последиците за ранното детско развитие, когато по различни причини майката не е способна да играе? Кои са тези уникални свойства в майчината игра, които стабилизират психомоторното развитие на детето и можем ли да „уловим“ дефицитите в ранните взаимоотношения майка-бебе. В този текст ще представим обобщение на клиничен опит от изследване на 27 деца на възраст 10 -36 месеца с проблеми в психомоторното развитие и на 8 случая от психотерапевтично консултиране. Чрез събрания клиничен материал ще илюстрираме концепциите на Доналд Уиникът за „достатъчно добра майка“ и за „майчиния Голям друг“ на Жак Лакан.*

Ключови думи: *ранно детско развитие, анализ на видеозаснемане, психомоторни проблеми*

THE MOTHER, THE BABY, THE PLAY

Assoc. Prof. Diana Tsirkova, PhD

Ass. Kamelia Staneva

Burgas Free University

Abstract: *Is the „playing“ mother disappearing? What are the consequences for early childhood development when, for various reasons, the mother is unable to play with her little child? What are these unique features in maternal play that stabilize the child's psychophysical development and can we „detect“ deficits in early mother-infant relationships. In this text, we will present a summary of a clinical experience from a study of 27 children aged 10-36 months with problems in psychophysical development and 8 cases from psychotherapeutic counselling recommended by a paediatric neurologist. Through the collected clinical material, we will illustrate Donald Winnicott's concept of the „good enough mother“ and Jacques Lacan's „maternal Other“.*

Key words: *early childhood development, video analysis, psychomotor problems*

Могат ли дигиталните устройства да заменят съвременната майка в свързането ѝ с нейното бебе? Достатъчно ли е да има голям брой играчки, книжки, уреди за бибешка гимнастика за да започне бебето да „играе“? Кога една майка е способна да въведе бебето и малкото дете в преходното пространство на играта и ако гледа специални клипове по темата в „you tube“ дали това е достатъчно?

Една от първите асоциации, която се поражда, когато чуем думите „детство“ и „дете“, е играта. Психолозите вярват, че играта не е просто развлечение, а е дейност, изключително важна за всяка една област от детското развитие. (Велева, 2013:27)

Докато децата растат и изследват околната среда, те развиват основни двигателни и когнитивни умения, които полагат основите за бъдещото им развитие. Когато децата играят, те се учат да се движат, да координират движенията си, да разбират телата си и да взаимодействат със света около тях.

Психомоторната активност насърчава както когнитивното така и емоционалното развитие на децата. Чрез движение децата изследват и експериментират със своята среда, стимулирайки любопитството и уменията си за решаване на проблеми. Движението също насърчава вниманието, концентрацията и логическото мислене. В същото време движението и играта освобождават емоциите, помагайки на децата да изразяват себе си, да управляват стреса и да развиват социални умения.

Въпреки редицата проведени изследвания, които доказват ползата от играта съвременното детство е изправено пред екзистенциална криза. Между 2013 г. и 2017 г. средното време, което децата на възраст от 0 - 8 години прекарват с екранна устройство, се е увеличило с 24 минути, за общо 2:19 минути на ден. (Schlesinger, Hassinger-Das, Zosh, Sawyer, Evans & Hirsh-Pasek, 2020)

Представяме изследване на 27 деца на възраст от 10 до 36 месеца с изоставане в психомоторното развитие и взаимодействието с техните майки, както и консултативна работа с 8 деца на възраст от 10 до 18 месеца, насочени за психологична работа поради установено забавяне в психомоторното развитие без установени медицински причини.

По време на изследване свързано с дисертационен труд на тема „Влияние на взаимодействието майка-дете върху ранното детско развитие 10-36 месеца“ се включиха 150 диади майки-дете. В този доклад разглеждаме резултатите на 27 диади, като при съответните деца наблюдаваме изоставане в психомоторното развитие. Майките, включили се в изследването са на възраст от 30 г. до 45 г. Седем от децата са родени по естествен път, а двадесет посредством цезарово сечение.

Изследователски инструментариум:

1. Психологическа диагностика на ранното детство на проф. Манова-Томова. Методиката най-общо е съставена от две части:

- Основни показатели-норми за психично развитие през кърмаческа възраст (от 4 до 52 седмици) като се разглежда моториката, развитието на сензорната дейност, емоционално-социалното развитие и развитието на говора.

- Основни показатели-норми за развитието през ранна детска възраст (от 15 до 36 месеца) – развитие на моториката, развитие умения на ръката, овладяване на навици, развитие на предизобразителна и изобразителна дейност, емоционално-социално развитие и развитие на говора.

Изследването се извършва чрез наблюдение на интеракцията дете – майка и попълване на съответната за възрастта бланка. След попълване на бланката, получения резултат се замества в следната формула: $KoP=(BP.100):KB$. KB – календарната (хронологична възраст) – това е реалната възраст на детето към момента на изследването. Психичната възраст или възрастта на развитие (BP) рядко съвпада с хронологичната възраст. Най-често BP е по-голяма или по-малка. Тя се определя от постиженията на детето при изследване по стълбицата в зависимост от броя на показателите, които то е реализирало за даден възрастов микропериод. Коефициентите за психическо развитие на детето не са величини, дадени веднъж завинаги. Те могат да преминават от едни граници в други в зависимост от възпитателните грижи. При всички случаи обаче KoP дава представа за настоящото състояние на психичното развитие, кое-

то проследено в динамика, показва общата тенденция на развитието. (Манова-Томова 1974: 179)

2. PICCOLO (Parenting Interactions with children: checklist of observations linked to outcomes)

/Взаимодействия между родители и деца: Контролен списък с наблюдения, свързани с резултатите/

Контролният списък се попълва след наблюдение на 10 минутен аудиовизуелен запис на интеракцията родител-дете. Контролният списък се състои от 29 наблюдавани и подкрепящи развитието родителски поведения спрямо деца на възраст 10-47 месеца в четири области – привързаност, отзивчивост, насърчение и преподаване.

Доказано е, че емоционалната топлина и обич (привързаност), отзивчивостта, родителския контрол и насърчаване на автономност (насърчение), когнитивното и езикова стимулиране (преподаване) са главните области, които са свързани с оптимизирането на детското развитие. (Vilaseca, Rivero, Bersabé, Navarro-Pardo, Cantero, Ferrer, Vidal, Innocenti and Roggman, 2019)

PICCOLO показва какво родителите се чувстват комфортно да правят с децата си и какво смятат за важно да правят. Критерият се основава върху наблюдение на взаимодействието родител – дете. Това показва какво родителите си позволяват да правят в присъствието на други хора и какви според тях са добрите начини за взаимодействие с децата. Резултатите на PICCOLO разкриват силните страни на родителите. Областите, в които родителите са най-силни, ще бъдат най-добрите места, от които те да започнат да изграждат общия си капацитет за подпомагане развитието на децата си. Нещо, което родителят вече прави добре, ще основе нарцистичното ядро, за да се разгърне и обогати родителския капацитет за изграждане на отношения с детето. Това е предпоставка за ефективна родителска подкрепа на ранното детско развитие.

Резултати:

Децата в съответните диади са показали стойности на КоР от 80 до 89, които се квалифицират със степента „слабо развитие“. От много автори тази степен се определя и като „слабо нормално развитие“ Наблюденията показват, че в тази степен се включват две категории деца:

- със слабо развитие, поради по-ограничени възможности за развитие, без това да са случаи на патологично изоставане

- деца с добри възможности за развитие, но поради недостатъчност на възпитателните въздействия и по-интензивни и целенасочени въздействия на средата, те се задържат за дълго време в тази ниска степен на развитие. Такива деца, когато попаднат в по-благоприятни условия на живот и възпитание бързо се развиват и минават в средните норми и дори по-високо. (Манова-Томова 1974: 188)

Успоредно бяха разгледани и резултатите, които са показали майките обследвани с контролен списък за наблюдение Пиколо. Техните резултати попадат в категорията на средните резултати (от 27 до 46 точки), където наблюдаваме ниски резултати по една или няколко от четирите области.

В предварителния ни разговор, част от полуструктурираното интервю към методиката на Манова-Томова, се забелязва, че над 90 % от майките са имали трудност при зачеването, задържането и/или раждането.

Във видеоклиповете се наблюдават две крайно различни поведения при майките: от една страна майките не са увлечени в споделената игра, не насърчават децата си по никакъв начин, не са отзивчиви и са по-скоро говорители отколкото участници. От друга страна се наблюдава прекомерно планиране от страна на майката, като се пре-

небрегва желанието на детето да изследва нещо конкретно и се препуска между различните играчки от типа Монтесори.

От гледна точка на развитието играта позволява на децата да експериментират с техния поведенчески и социален репертоар и да практикуват техните физически и комуникационни умения. Поради това се предполага, че играта улеснява развитието на социална компетентност, емоционални способности и устойчивост, креативност и умения за решаване на проблеми. (Schlesinger, Hassinger-Das, Zosh, Sawyer, Evans & Hirsh-Pasek, 2020)

Уиникът представя идеята, че начинът, по който бебето се ангажира, интересува се и изследва обекти в неговата среда е свързано с качеството на първите му преживявания с майчиния обект. Играенето предполага доверие и принадлежи на потенциалното пространство между бебето и майчината фигура, като бебето е в състояние на почти абсолютна зависимост и приема за дадена адаптивната функция на майчинската фигура. (Уиникът, 1999а:66)

Джо Фрост, водещ американски учен в изследване на детската игра, твърди, че намаляването, модификацията и/или изчезването на играта през последните 50 години причинява криза на общественото здраве и заплаха за благосъстоянието на обществото, която може да продължи поколения.

При наблюдение на предоставените видео материали се наблюдаваше затруднение от страна на майките в някоя/и от четирите области изследвани от PICCOLO и това много ясно се отразява върху споделяната игра с детето.

При изследване на взаимовръзката между двете величини, където X – коефициента PICCOLO, отчитащ взаимодействието майка-дете, а Y – коефициента, определящ развитието на детето КоР, беше приложен линеен корелационен анализ. Този анализ показва, че такава зависимост съществува, тъй като характеристиката $F = 16.847$ е с равнище на значимост $\text{Sig.} = 0.000 < \alpha = 0.05$.

Таблица 1. Коефициенти на линейния корелационен модел

Coefficients					
	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
ОбщоПиколо	.452	.110	.634	4.105	.000
(Constant)	70.508	3.810		18.507	.000

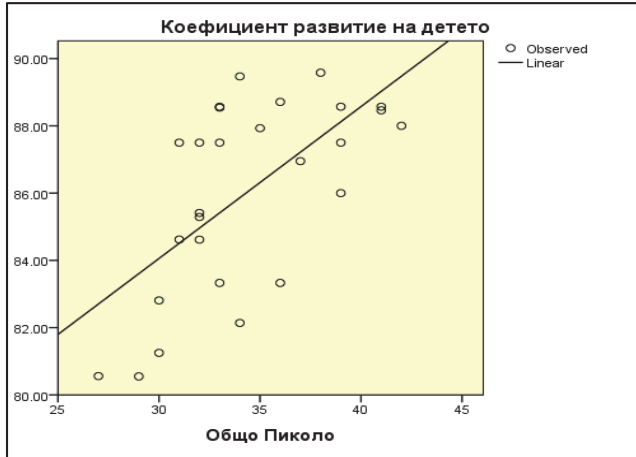
Таблица 1 показва, че константата $b_0 = 70.847$, а регресионният коефициент $b_1 = 0.452$. Тези два коефициента са статистически значими, тъй като съответните им характеристики t са с равнища на значимост $\text{Sig. } t = 0.000 < \alpha = 0.05$.

Установена е линейната зависимост от вида $Y = 70.508 + 0.452.X$.

Регресионният коефициент $b_1 = 0.452$ е положителен. **Следователно между коефициента PICCOLO, отчитащ качеството на връзката майка-дете и коефициента КоР, отчитащ развитието на детето съществува положителна зависимост** – с нарастване на величината PICCOLO нараства и стойността на коефициента, определящ развитието на детето.

Регресионният коефициент $b_1 = 0.452$ показва още, че с нарастване на величината X , определяща отношението на майката към детето с 1-ца, коефициентът, отчитащ развитието на детето нараства с 0.452.

Фиг. 1 Линейна корелация между Коефициентът на развитие на детето и коефициента Общо Пиколо

Както показаха резултатите при изследване взаимовръзката между двете величини, с нарастване на резултата на PICCOLO, нараства и коефициента отчитащ детското развитие. Следователно може да използваме силните страни на родителското възпитание в една област за увеличаване на техните силни страни в друга област. Информацията за силните страни на родителите може да ръководи процеса на планиране на консултативна работа, която може да бъде формулирана посредством сътрудничество с клиента. Дейностите, които включват поведение, посочено като силно и добре изразено в резултатите на PICCOLO, е по-вероятно да бъдат успешни при ангажирането на родителите във взаимоотношение, което подпомага развитието на децата им. Родителите са по-склонни да вземат под внимание предложения за дейности с деца си между сесиите, ако тези предложения са фокусирани върху действия, които родителят е най-вероятно да направи. Като насърчават родителите да използват силните си страни, практикуващите могат по-ефективно да помогнат на родителите в подкрепата на развитието на децата си по начин, който е подходящ за родителите и вероятно ще продължи да се практикува напред във времето. (Roggman, Cook, Innocenti, Norman, Chistiansen and Anderson, 2013 : 35)

Консултативната практика

В периода 2021-2023 в консултативния кабинет на Център за психосоциална подкрепа бе проведена работа с 8 майки на деца на възраст между 10 и 18 месеца. Повод за консултирането с психотерапевт бяха проблеми в психомоторното развитие на детето, без да е открита неврологична причина за това. Преди първото посещение, родителите попълваха в електронен вид кратък въпросник, наречен „История на развитието“. Във всички попълнени форми, липсваха детайли в отговорите на темата „игри и любими играчки“. Непопълнените полета или много кратките отговори винаги ни насочват в коя област да зададем повече въпроси по време на първата среща.

В първите срещи наблюдавахме при децата забавяне в двигателното развитие, липса на отговор при адресиране с името на детето, прекомерно вкопчване в майката или обратно – никаква специфична реакция при нейното излизане или появяване, не-

стабилен очен контакт. Всички наблюдавани знаци са тревожни, тъй като те могат да присъстват при развитие на различни психопатологични процеси в тази възраст. В шест от случаите това бяха втори деца в семейството, майките сравняваха това, което наблюдават, с предишния си опит от развитието на по-големите деца. В два от случаите децата бяха първородни, родителите бяха насочени към детски невролог от педиатъра на детето, а по-късно и към нашия център.

Изоставане в двигателното развитие – трудности в пълзенето, прохождането, позицията на тялото, походката и манипулирането с предметите, когато няма неврологични и физиологични причини за това, винаги ни препраща към образа на тялото. Той се конструира благодарение на усещанията, възприятията, преживяванията и тяхната преработка на физическо и на психично равнище (два паралелни процеса), които ще доведат до телесния образ за себе си, до усещането, преживяването, че има нещо, наречено тяло. Така ще се зароди идеята за „вътре“, „вътрешен свят“. Там детето ще локализира психичен живот, който постепенно ще отдели от психичния свят на своята майка. (Sauvagnat, 2005) Тази проблемна област засяга връзката и взаимодействието с майчината фигура и терапевтичната консултация изисква съвместен прием на диадата майка-дете.

Ще отбележим някои общи характеристики в състоянието и поведението на майките по време на първите интервюта:

- Много силно чувство на вина, което се изразява в самообвинения, че не са се справили, че не са предотвратили изоставането; това чувство често е съпроводено с плач и сериозен емоционален срив;
- Преобладаваща тревога, че детето е „аутист“, предизвикана от четене на материали в интернет и участие в специализирани групи на социалните мрежи;
- Трудности в разказа за детето, в диференцирането на специфични характеристики от поведението на конкретното дете, в отчитането на знаците за неговата субективност;
- Трудности във взаимодействието с детето по време на игра.

Целите на първите интервюта, които могат да се разгърнат в няколко срещи, са организирани в следните посоки. На първо място е наблюдението и оценяването на взаимодействието майка-дете. То включва оценка на развитието и специфичните трудности на детето; оценка на психичното състояние на майката. Това се случва както чрез въпросите на терапевта и разказа на майката, така и в общата игра и взаимодействие с майката и детето по време на консултативната. Друга цел на първите интервюта е да се развие позитивния трансфер на родителя към терапевта и мястото на консултиране; да бъде подкрепена родителската му функция и неговото желание за съпровождане на детето в трудната ситуация.

В предложениите за обсъждане осем случая бе установена особено голяма трудност на майките да играят с децата си. Съвместната игра на майката с детето в тази възраст изисква тя да може да привлече вниманието му, да предлага обекти за игра, да може да го следва в интересите му, да предлага нови начини за изследване и манипулиране с играчките. Но също така майката трябва да присъства психически в играта, да бъде емоционално ангажирана, да отчита вълнението, радостта, разочарованието на детето и да му партнира.

Трудностите на майките да поддържат процес на игра могат да се дължат на различни причини. В разглежданите осем случая две от майките показаха сериозни знаци за депресивни състояния, свързани с това, което Фройд (Фройд, 2018) нарича „патологичен траур“ и невъзможност за психична преработка на случила се загуба.

Техните депресивни състояния, започнали още преди раждането на децата, са останали скрити за близкото им обкръжение и по-скоро са били интерпретирани като умора и „разглезеност“. Тези майки полагаха всички необходими грижи за децата си, отнасящи се до тялото – хранене и поддържане на хигиена, но отсъстваха психически, както по време на грижите, така и в моментите за игра и общуване с детето. И двете трудно правеха очен контакт с децата си, което е затруднявало обмена между бебето и майката още от раждането. Уиникът (Уиникът, 1999б) говори за майчиното лице като първообраз на огледалото, в което бебето може да се огледа и да види самото себе си. Ако майката е депресивна или психически отсъстваща, функцията на огледалото се губи, а детето има трудности в структурирането на преживяването за себе си.

В тези два случая, майките бяха насочени към психиатър и те предприеха медикаментозно лечение, като паралелно с това посещаваха терапевтичните консултации заедно с децата. Част от техните близки също бяха включени в терапевтичните консултации.

В останалите шест случая майките също проявиха известна депресивност, но клиничната картина на тяхното състояние в процеса на съвместна работа не изискваше психиатрично лечение. Това, което пречеше на майките в тези случаи да взаимодействат качествено с децата си може да бъде обобщено в три групи.

1. Причини, свързани с несъзнаваното им желание за дете. Посоката на изследване в тези случаи бяха проблематичните отношения със собствената майка, патологични измерения на собственото им ранното детство;
2. Причини, свързани с невъзможността да заменят образа на имажинерното дете с образа на реалното (нарцистична проблематика);
3. Причини, свързани с невъзможност да се конструира преходно пространство (Уиникът, 1999б), в което да се разгърне символичен обмен между два субекта – майката и детето, а също така и липсата на трети, който да раздели диадата майка-бебе.

Процесът на терапевтично консултиране позволи на всяка майка да изследва специфичните проблеми, които затрудняват връзката с детето, както и да развие желанието си за игра и обмен с бебето.

Терапевтичните консултации, които предлагаме се различават от местата, където майките биват приемани за да бъдат научени как да играят със своите деца. Когато една майка има трудности да се свърже с детето си, трябва да бъде лекувана тази субективна невъзможност за формиране на преходно пространство, в което играта е възможна.

Как да въвлечеш една майка, която има трудности да играе в процес на взаимодействие? Как да се позиционира на мястото на „достатъчно добра майка“ за своето дете? В теоретичното осмисляне на своя богат клиничен опит като педиатър и детски психоаналитик, Доналд Уиникът въвежда понятието „достатъчно добра майка“, което няма нищо общо с „образована майка“ или „добър родител“. Според Уиникът (Уиникът, 2008б) „достатъчно добрата майка“ се осъществява чрез три функции:

- Удържане (holding), свързано с психичното удържане на нагонните импулсите, които идват от бебето, способни да взривяват преживяването за цялостност и психична непрекъснатост на субективното изграждане във времето. Осъществявайки тази функция, майката придава различен смисъл на състоянията на бебето. Функцията на удържане се осъществява и на физическо равнище във връзка с носенето, люлеенето, гушкането на бебето. Недостатъчност на функцията води до преживяване

на „примитивни агонии“ – състояния на интензивен страх, който води до разпадане на цялостното чувство за себе си.

- Грижа (handling), която се отнася до задоволяване на телесните потребности, способността за идентификация с бебето и неговите нужди, но също така способността за разграничаване и сепарация. Функцията на грижа осигурява преживяването на психосоматично единство. Недостатъчност на тази функция пречатства развитието на необходимия мускулен тонус и моторната координация.

- Представяне на обекти (object representation) или превръщането на творческите импулси на бебето в реалност. Тази функция благоприятства развитието на способността да се съотнасяш с обектите. Дефицит в тази функция води до трудности в реалните отношения със света на обектите – бебето се чувства тревожно и не може да изследва свободно средата и обектите. (Уиникът, 2008а)

Говорейки за своето бебе, за себе си, за своя партньор (или за липсата на такъв) за останалите от своето обкръжение, свързани с раждането и отглеждането на това малко дете, майките ни дават ориентири за протичането на тези три процеса, които са паралелни и служат за психичното изграждане на детето. В разказа, който майката ще конструира, в начина, по който тя говори за своето субективно преживяване от свързването с детето, изследваме нейните специфични трудности в тази връзка. Връзката на бебето с майката винаги е от опорен тип. Бебето ще си послужи с психичното на майката за да изгради своята субективност. След раждането си човешкото дете е толкова неврофизиологично незряло, че не може да се защити от усещанията, които нахлуват отвън и отвътре и създават усещания за напрежение. Единственият път за разтоварване на това напрежение е плачът и бебето активно си служи с него. Майката ще превърне плача в искане, в апел, интерпретирайки го като глад, жажда, умора и т.н. Тогава тя ще предостави обекти, съответни на искането, което е предположила – гърда, глас, поглед. В началото тези обекти са реални, но много бързо те се превръщат в символични, добиват символична стойност, защото майката е въвела детето в кръга на искането и обектът вече не е само храна, поглед или глас, задоволяване на физическа нужда, а преживяване на удовлетвореност, щастие и любов. Майката от една страна става потвърждение на усещането за съществуване и субективна еквивалентност във времето и пространството, а от друга – заема мястото на този енигматичен Голям Друг, съкровищница на всички означаващи (Лакан, 2010).

Съвместната игра не е резултат от наличие или отсъствие на играчки, а от живото общуване, в което ще се кръстосат вълненията на бебето с думите на майката, носещи наслада и желание. В преходното пространство детето ще бъде срещнато като субект, а не просто като обект, нуждаещ се от грижи.

В терапевтичното консултиране ние използваме само словото за да подкрепим майките, които имат запитвания и трудности да бъдат в позицията на майки и да съпровождат своите бебета и деца, а заедно с това да развият и партньорски отношения с любов и съпричастност. В трудните моменти на родителство педагогическото и възпитателно слово може да подсили чувството за вина и да разруши крехкото преживяване за родител. Основна трудност в консултирането е как да не отговориш от мястото на този „за когото се предполага, че знае“, а да създадеш пространство за поставяне на въпроси и намиране не на един, а на много верни отговори.

Заклучение

Описаният изследователски и консултативен опит показва, че когато в психомоторното развитие на бебетата и малките деца се наблюдава изоставане без да са установени медицински причини за това, взаимоотношенията и връзката между майката и детето трябва да бъде изследвана и анализирана. Анализът на видеоматериал, добре проучени анамнезни данни за майката и бебето, ще дадат възможности за изграждане на адекватни хипотези за същността на наблюдавания проблем. Взаимодействието на бебето с майката и интервенциите, свързани с неговата динамика изискват познаване, разбиране и професионален такт от мястото на помагачия професионалист.

Използвана литература:

1. Frost, J.L. (2009). A History of Children's Play and Play Environments: Toward a Contemporary Child-Saving Movement (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203868652>
2. Roggman, Cook, Innocenti, Norman, Chistiansen and Anderson. (2013) Parenting interaction with childre. Checklist of observations linked to outcomes, user's guide. Paul. H Brokes Publishing.
3. SABOIA Camila, KUPFER Maria Cristina Machado, « Du jeu précoce du bébé au jeu symbolique de l'enfant: une étude dans les crèches », *Psychologie clinique et projective*, 2017/1 (n° 23), p. 177-196. DOI:10.3917/pcp.023.0177.
4. Sauvagnat F.,(2005) Body structure in psychotic and autistic children in Body Image and Body Schema: Interdisciplinary perspectives on the body, Edited by Helena De Preester and Veroniek Knockaert, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia
5. Schlesinger, M. A., Hassinger-Das, B., Zosh, J. M., Sawyer, J., Evans, N., & Hirsh-Pasek, K. (2020). Cognitive Behavioral Science behind the Value of Play: Leveraging Everyday Experiences to Promote Play, Learning, and Positive Interactions. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 19(2), 202–216. <https://doi.org/10.1080/15289168.2020.1755084>
6. Spanish Validation of the PICCOLO (Parenting Interactions With Children: Checklist of Observations Linked to Outcomes). *Fronteries in Psychology*, doi: 10.3389/fpsyg.2019.00680.
7. Vilaseca, Rivero, Bersabé, Navarro-Pardo, Cantero, Ferrer, Vidal, Innocenti and Roggman. (2019)
8. Велева, А. (2013), "Педагогика на играта" - Русе; <http://veleva.net/wp-content/uploads/2014/04/Asia-Veleva-Pedagogika-na-igrata-2013.pdf>
9. Лакан Ж.,(2010) Семинары, книга 10. Тревога (1962-1963), Гнозис/Логос, Москва
10. Манова-Томова, В. (1974). Психологическа диагностика. София, стр. 49-179, Народна просвета.
11. Уиникът, Д. (1999а), Игра: теоретично изложение, в *Игра и реалност*, стр. 66, изд. ЛИК, София
12. Уиникът, Д. (1999б) Огледалната роля на майката и семейството в развитието на детето, в *Игра и реалност*, стр.131-140, изд. ЛИК, София
13. Уиникът, Д. (2008а) Наблюдението на малки деца в установена ситуация, в *От педиатрия към психоанализа*, стр.119-141, изд. ЦПСП, БПП, София
14. Уиникът, Д. (2008б) Първична майчина загриженост, в *От педиатрия към психоанализа*, стр.423-430, изд. ЦПСП, БПП, София
15. Фройд З., (2018) Траур и меланхолия, в „4 основни текста“, стр.17-45, ИК Критика и хуманизъм, София